

Els mitjans comunitaris. La lluita pel reconeixement de les ràdios i televisions de base social

Anna Clua

(Universitat Oberta de Catalunya)

Els mitjans comunitaris han aconseguit un lloc en els textos normatius vigents sobre l'espai audiovisual català i estatal. La seva definició legal, però, no reflecteix l'esperit d'aquest tipus de projectes. Sense comprendre el significat de la comunicació de base social no es pot obtenir una imatge nítida de la salut democràtica del sistema mediàtic d'una societat. Malgrat la diferència de significats dels noms que aquests mitjans han rebut al llarg del temps (lliures, independents, alternatius, del tercer sector, etc.), es pot parlar d'un denominador comú mínim: la reivindicació d'un espai per a l'exercici de la lliure expressió. El propòsit d'aquest capítol és analitzar un fenomen que ha estat la creu d'una moneda que sempre ha caigut cara amunt situant aquests mitjans en el seu context històric i reflexionant sobre els entrebancs de la seva regulació.

L'envergadura i el ressò dels primers projectes de comunicació de base social a Catalunya fan que l'experiència catalana es consideri avui pionera pel que fa a les emissions lliures a escala estatal

Història i context: de les ràdios lliures al tercer sector de l'audiovisual

A Europa, el fenomen de les ràdios lliures va sorgir durant la dècada dels seixanta com a altaveu de les inquietuds dels moviments estudiantils i assemblearis (BASSETS, 1981). Països com Itàlia, el Regne Unit i França van viure amb especial intensitat l'eclosió d'aquest tipus d'iniciatives. A Espanya es va haver d'esperar fins al final dels anys setanta per veure les primeres accions de la lliure expressió a través de la freqüència modulada (DOLÇ, SANCHIS, DEÓ, 1985). Va ser a partir de llavors que a Catalunya van proliferar iniciatives com Ona Lliure, La Campana de Gràcia, la Maduixa de Granollers i Ràdio PICA (Promoció Independent i Coordinació Artística), entre d'altres. L'envergadura i el ressò dels primers projectes de comunicació de base social a Catalunya fan que l'experiència catalana es consideri avui pionera pel que fa a les emissions lliures a escala estatal (VILLAGRASA, 2006).

La recuperació democràtica no va significar el reconeixement legal d'aquestes emissores (PRADO, 1981). Al contrari, a partir de 1979 es va procedir al seu tancament sistemàtic. El precinte de ràdios tan emblemàtiques com Ona Lliure a Barcelona va motivar l'agrupació de les ràdios lliures per fer front comú davant l'administració. Així, entre 1982 i 1983 es van constituir la Coordinadora d'Emissores Independents de Catalunya (CEIC) i la Coordinadora de Radios Lliures (d'àmbit estatal). Arran d'una trobada d'aquesta darrera el 1983, es va redactar el manifest de Villaverde, en el qual les ràdios lliures es definien com a emissores de caràcter no professional, sense ànim de lucre, autònomes i independents (autogestionades), participatives, promotores de la unificació dels conceptes emissor/receptor, amb vocació de servei públic i portaveu d'una llibertat d'opinió i d'expressió total.

Pel que fa a la televisió, ens trobem davant una situació similar a la de la ràdio, tot i que el cost i la dificultat d'accés a aquesta tecnologia per part dels moviments socials ha fet que el nombre d'iniciatives sigui molt menor. La seva història és també representativa del buit legal existent al voltant dels mitjans de base social: uns inicis difícils, al principi dels anys vuitanta, a causa de les repetides ordres de tancament (cas de Radiotelevisió Cardedeu) i un segle XXI on continuen engegant-se processos sancionadors (cas de l'anunci de precintament dels equips d'emissió que la Direcció General de Mitjans Audiovisuals va fer arribar a La Tele de l'Assemblea per la Comunicació Social (ACS) el 14 de maig de 2008).¹ L'etapa àlgida de les televisions comunitàries catalanes (d'abast local i infralocal) se situa entre els anys vuitanta i el principi dels noranta, quan els canals d'àmbit municipal i de districte van crear espais d'experimentació molt innovadors (PRADO, 1985; PRADO, MORAGAS I SPÀ, 1991 i 2002).

En general, tant pel que fa a ràdios com a televisions, la segona meitat dels anys noranta va ser una època de desencís atesa la falta de resposta dels successius governs (tant a escala estatal com a Catalunya) a les

1. La Tele és el nom de la televisió de l'Assemblea per la Comunicació Social, que emet pel canal 52 UHF de Barcelona.

reivindicacions dels mitjans de base social. A això es va sumar un procés de fragmentació d'aquestes iniciatives ciutadanes. L'atomització del moviment pot atribuir-se a diverses causes, des del difícil recanvi generacional en la lluita per la llibertat d'expressió fins a l'aparició de noves experiències que, en menor o major grau, diferien de les anteriors tant pel que fa al projecte comunicatiu com pel que fa a la motivació ideològica.

Al principi del nou segle es viu un desvetllament de l'organització social a gran escala entorn dels moviments antiglobalització, del "no a la guerra", etc. Les protestes ciutadanes experimenten un gir cap a una cultura xarxa molt més identificada amb l'ús de les noves tecnologies. En aquest context, la reivindicació de la llibertat d'expressió i del dret d'accés als mitjans de comunicació torna a prendre la paraula, aquest cop per reclamar l'anomenat *tercer sector de l'audiovisual* (MARTÍNEZ, 2005; MAYUGO, 2005 i 2006).

El concepte *tercer sector* té el seu origen en l'àmbit econòmic. Aquest terme va començar a circular a la darrereria dels anys setanta, quan les iniciatives en el camp de l'economia social van obtenir molt ressò en els debats públics. Avui dia, el concepte s'ha estès mundialment. Des del punt de vista sociològic, el tercer sector es defineix com un sector d'iniciativa ciutadana, diferenciat dels dos agents clau de les societats contemporànies: l'estat i el mercat. Per *tercer sector de l'audiovisual* s'entenen, doncs, aquelles iniciatives de la societat civil orientades a la gestió i desenvolupament de mitjans de comunicació propis, diferenciats dels mitjans públics-institucionals i dels privats-comercials. Segons Mayugo, el tercer sector audiovisual consta de ràdios i televisions "de gestió oberta, participativa, horitzontal, on hi participen el màxim ventall de veus de les comunitats de referència" (2005: 3).

Les legislacions vigents en altres països europeus (França, Holanda, Alemanya o el Regne Unit) suposen un pas vers el reconeixement del tercer sector audiovisual, ja que a la regulació dels mitjans públics i dels privats hi afegeixen la regulació específica dels mitjans d'iniciativa ciutadana (LÓPEZ, MAYUGO, 2004). En els darrers deu anys, tant a Catalunya com a escala estatal, els mitjans comunitaris s'han organitzat per intentar introduir aquest concepte en les reformes de la legislació de l'audiovisual. Així, a la pràctica de l'activisme comunicatiu (a través d'emissions de ràdio o de televisió, en analògic i per internet) s'hi afegeix una important labor informativa i d'interlocució amb l'administració per tal d'incidir en el redactat de les lleis. En aquest sentit, destaca la tasca realitzada per l'Assemblea per la Comunicació Social, pel que fa a la legislació catalana, i per la Red de Medios Comunitarios (ReMC), pel que fa a l'estatal.

L'ACS va sorgir el 2003 a Barcelona amb la voluntat de reivindicar uns mitjans de comunicació per als moviments socials de la ciutat. Consta de més de 150 col·lectius implicats en la demanda de freqüències per als mitjans comunitaris. L'Assemblea pretén portar a debat públic l'escassa presència de la ciutadania en el paisatge audiovisual català. En aquest sentit, ha organitzat jornades i xerrades, ha engegat campanyes com la d'"Okupem les ones" o la del tercer sector audiovisual, i ha creat un canal televisiu, La Tele, que emet en analògic (en reivindicació de l'espai públic electromagnètic) i per internet. La ReMC, per la seva banda,

Des del punt de vista sociològic, el tercer sector es defineix com un sector d'iniciativa ciutadana, diferenciat dels dos agents clau de les societats contemporànies: l'estat i el mercat

La situació de feblesa que vivia la regulació del sector va ser un terreny fèrtil per a l'arrelament dels interessos privats lucratius, així com de la capitalització i homogeneïtzació de l'espai comunicatiu

aplega des de 2006 un gran nombre de ràdios i televisions comunitàries per tal de fer front comú als reptes de la reforma legal, tant a escala estatal com autonòmica.

La regulació: esperada i decebedora

La història de la regulació dels mitjans comunitaris al nostre país comprèn dues etapes. La primera va des del final dels anys setanta fins a mitjan anys noranta i es caracteritza per la coexistència del control rígid del govern estatal de torn i el *laissez faire* en el manteniment d'una situació caòtica en el terreny normatiu (que afecta tant l'ordenació de l'espai electromagnètic com el compartiment/lluita de competències entre les administracions estatal i autonòmiques). Aquest període va estar marcat per la proliferació d'emissores d'FM i pel trencament del monopoli televisiu que havia tingut durant anys la televisió pública espanyola. El nou panorama s'obria amb la irrupció dels mitjans comercials i la seva lògica de concentració de poder. La situació de feblesa que vivia la regulació del sector va ser un terreny fèrtil per a l'arrelament dels interessos privats lucratius, així com de la capitalització i homogeneïtzació de l'espai comunicatiu. No cal dir que, en aquest context, els mitjans comunitaris no van tenir cap mena de possibilitat de ser reconeguts com a activitats socials lícites.

Les primeres referències a la regulació dels mitjans comunitaris les trobem a l'avantprojecte del Pla tècnic de la FM (1996), d'àmbit estatal, que recollia l'existència d'emissores culturals, educatives i sense ànim de lucre amb una potència molt baixa (5 i 10 W). No obstant això, aquesta proposta va desaparèixer del text final de l'Ampliació del pla tècnic de la FM (RD 1388/1997) (CLUA, FERNÁNDEZ, GARCÍA, 2006). S'inicia així una segona etapa en la història de la regulació dels mitjans de base social: el període del "sí però no", en el qual els bons propòsits de legalitzar els mitjans comunitaris queden repetidament estroncats per plans tècnics estatals que no reserven espai per a aquest tipus d'iniciatives, o bé per convocatòries autonòmiques per a l'obtenció de llicències que estableixen uns criteris de concurs que deixen fora de joc als mitjans del tercer sector. Aquesta segona etapa culmina amb l'aprovació de les lleis vigents actualment (la Llei 22/2005, de 29 de desembre, de la comunicació audiovisual de Catalunya i la Llei 7/2010, de 31 de març, general de la comunicació audiovisual, d'àmbit estatal). Aquestes normatives reconeixen l'existència dels mitjans sense afany de lucre, però no ho fan de manera que quedi garantida la supervivència dels seus valors essencials (diversitat, pluralitat, autogestió, alternativitat, participació directa, protesta). D'altra banda, les lleis defineixen els projectes comunitaris com a iniciatives privades en lloc d'atribuir-los una entitat pròpia, tal i com reivindicaven els mitjans de base social amb la figura del tercer sector de l'audiovisual. Alhora, totes dues normatives es caracteritzen per haver eliminat dels seus principis el concepte de "servei públic" en referència a tota activitat desenvolupada a l'espai audiovisual digital i analògic. Desapareix, doncs, la naturalesa implícita

d'esfera pública que fins ara s'atribuïa a l'espai comunicatiu.

El 10 de desembre de 2009 es va celebrar a Barcelona una jornada sota el títol "Els mitjans audiovisuals sense ànim de lucre. Present i futur de la ràdio i televisió comunitàries a Catalunya", organitzada pel Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya i pel Consell de l'Audiovisual de Catalunya. En aquesta jornada es va presentar l'esborrany d'un projecte de decret (Projecte de decret dels serveis de comunicació audiovisual sense ànim de lucre),² la funció del qual és desplegar el marc reglamentari relatiu a l'article 70 (referent als mitjans sense ànim de lucre) de la Llei 22/2005, de 29 de desembre, de la comunicació audiovisual de Catalunya. Van participar a la jornada representants dels mitjans comunitaris aplegats al voltant del Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris i de l'Assemblea per la Comunicació Social.

Com a conseqüència de l'esmentada jornada, l'ACS va impulsar l'enviament d'esmenes a l'esborrany del projecte de decret per part dels mitjans comunitaris catalans. Aquestes esmenes reivindicaven aspectes com ara la garantia de reserva d'espai radioelèctric per als mitjans sense ànim de lucre, o bé reclamaven que els requisits administratius, econòmics i tècnics per accedir a una llicència s'adaptessin a les característiques de les ràdios i les televisions de base social. Es posava com a exemple el fet que el projecte de decret demanés un funcionament dels mitjans basat en processos participatius i oberts i, alhora, requerís un únic responsable editorial. Les esmenes subratllaven també que les exigències respecte al "projecte de servei" haurien de tenir en compte el caràcter d'aquests mitjans, basats en el treball voluntari, amb dedicació parcial, i processos de gestió i de producció participatius, que requereixen més temps que les rutines de producció dels mitjans convencionals. Alhora, es criticava el fet que la concessió de llicències per a l'ús de l'espai radioelèctric depengués d'un procediment de concurs similar al dels mitjans comercials. Els requeriments econòmics i burocràtics per a l'obtenció de llicència poden fer que molts dels mitjans comunitaris (per la seva naturalesa) s'hagin d'autoexcloure del concurs.

El 29 de juliol de 2010 es va publicar al *DOGCI* l'Edicte de 10 de juny de 2010, pel qual se sotmetia a informació pública el Projecte de decret dels serveis de comunicació audiovisual sense ànim de lucre. No obstant això, el projecte de decret no incloïa cap de les esmenes que els mitjans comunitaris de Catalunya van fer arribar després de la presentació pública de l'esborrany el desembre de 2009. Davant d'aquesta situació, diversos mitjans i entitats (entre els quals Ràdio Contrabanda, Ràdio PICA, Ràdio Bronka, Televisió de Cardedeu, la Federació d'Associacions de Veïns de Catalunya, el Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris i l'ACS) van presentar novament les seves al·legacions l'estiu del 2010. El projecte de decret no va ser aprovat per l'executiu català abans de les eleccions al Parlament de Catalunya del 28 de novembre de 2010, per la qual cosa el tema està ara sobre la taula del nou govern. Aquest episodi suposa, doncs, un nou ajornament per a la definició del marc regulador dels mitjans de base social.

En definitiva, la concatenació de demores i de postergacions que ha caracteritzat el llarg periple de la regulació dels mitjans sense ànim de lucre a Catalunya ha fet que les demandes dels mitjans comunitaris hagin

**Els requeriments
econòmics i
burocràtics per
a l'obtenció de
licència poden
fer que molts
dels mitjans
comunitaris
(per la seva
naturalesa)
s'hagin
d'autoexcloure del
concurs**

2. En línia: www.webcitation.org/5yJ9kivU7 [Consulta: 11 de gener de 2011].

L'esquerra entre l'evolució dels mitjans comunitaris i l'evolució de la seva regulació situen els mitjans de base social davant d'un futur que, sense voluntat política, no deixarà mai de ser incert

anat molt per davant dels termes amb què s'ha intentat definir la seva regulació. D'altra banda, la legislació vigent actualment a Catalunya i a Espanya pot ser considerada insuficient si tenim en compte l'orientació de les polítiques europees en aquesta matèria.³ L'esquerra entre l'evolució dels mitjans comunitaris i l'evolució de la seva regulació, així com la situació de desavantatge que es viu en relació a d'altres països d'Europa (com els ja esmentats França, Holanda, Alemanya i el Regne Unit) situen els mitjans de base social davant d'un futur que, sense voluntat política, no deixarà mai de ser incert.

Conclusions

A Catalunya, els mitjans de base social s'han caracteritzat sempre per la seva diversitat i pel fet de constituir una minoria sovint confosa amb un reducte marginal. La forta pressió dels mitjans públics i, sobretot, dels mitjans comercials ha mantingut el debat sobre la diversitat i pluralitat comunicativa molt allunyat dels textos normatius i del paisatge mediàtic resultant. Això ha tingut com a principal conseqüència la perpetuació de la minsa presència de mitjans de base social en l'espai audiovisual català, cosa que les noves lleis no aconsegueixen canviar, malgrat que per primer cop hagin recollit la figura dels mitjans sense afany de lucre.

L'insuficient tractament dels mitjans comunitaris en la legislació vigent no s'explica només pels entrebancs procedimentals, sinó sobretot per una històrica por de les administracions a perdre el control sobre la gestió dels mitjans, sumada a una manca de resposta a les ràpides transformacions econòmiques, culturals i tecnològiques de la societat. Aquest panorama aporta prou elements de reflexió davant dels reptes que les tecnologies de la informació i la comunicació plantegen de cara al futur, així com davant dels desafiaments que els nous models de societat suposen per a les bases filosòfiques de la democràcia.

En primer lloc, es vol subratllar la necessitat de reconèixer l'escletxa entre el concepte de societat de la informació i la seva posada en pràctica. Cal admetre, per tant, que les bondats de la tecnologia són ben lluny de protagonitzar una transformació a escala social, almenys pel que fa al dret a comunicar. En segon lloc, la crítica a aquesta situació no hauria de fer-se sentir només en el terreny alternatiu i contracultural. La manca de visibilitat pública d'aquest debat és un signe del llarg camí que queda encara per recórrer.

El dret a comunicar està reconegut com a dret fonamental a l'article 20 de la Constitució espanyola. Això no obstant, el dret a emetre a través d'un mitjà audiovisual ha tingut una història solcada pel desordre regulador i pel retard de l'aprovació de normatives que reconeguin els mitjans sense ànim de lucre. La situació generada per aquesta circumstància es caracteritza, doncs, per la incertesa del desenvolupament que aquests mitjans puguin tenir en el futur. Molts d'ells són projectes de comunicació amb una trajectòria llarga, que no acaben d'encaixar en la definició de mitjans sense ànim de lucre que es recull en els textos legals. Per exemple, la possibilitat d'ocupar lliurement l'espectre electromagnètic, l'organització col·lectiva entorn

3. Resolució del Parlament Europeu, de 25 de setembre de 2008, sobre els mitjans del tercer sector de la comunicació (INI/2008/2011).

d'estructures assembleàries o la producció de continguts sense afany professionalitzador són qüestions que no tenen cabuda en la petita parcel·la del paisatge comunicatiu reservada als mitjans sense afany de lucre. En canvi, les lleis esmentades en aquest capítol no posen cap mena d'entrebanc a la creació de mitjans al voltant d'entitats que difícilment podrien considerar-se de base ciutadana, com ara, posem per cas, associacions o fundacions promogudes per empreses, entitats financeres, institucions religioses, etc.

En resum, els condicionants legals imposats al desenvolupament de projectes de comunicació de base social (tant pel que fa a l'àmbit català com a l'àmbit estatal) fan que ara per ara sigui difícil, si no impossible, el manteniment de l'esperit crític que aquest tipus de mitjans han defensat durant més de trenta anys a Catalunya. Cal, però, una anàlisi detallada dels factors que, a més del marc regulador, poden ser considerats cabdals a l'hora de comprendre l'evolució dels mitjans comunitaris. Aquests altres factors són, per exemple, la sostenibilitat dels projectes basats en el treball voluntari i a temps parcial, la capacitat de crear sinergies i aliances entre diferents iniciatives (a escala local, nacional i internacional), la implicació dels moviments socials i de les associacions ciutadanes en la creació de mitjans propis, el risc de professionalització del tercer sector audiovisual, les limitacions d'alguns col·lectius a l'hora d'accedir a les noves tecnologies, la possibilitat d'adaptació de les estructures internes a un nou funcionament en xarxa, més obert i horitzontal, o bé la capacitat de transcendir els entrebancs legals i de continuar posant en pràctica una altra comunicació.

Els condicionants legals imposats al desenvolupament de projectes de comunicació de base social fan que ara per ara sigui difícil, si no impossible, el manteniment de l'esperit crític que aquest tipus de mitjans han defensat durant més de trenta anys a Catalunya

Referències

BASSETS, Lluís, ed. (1981): *De las ondas rojas a las radios libres*. Barcelona: Gustavo Gili.

CLUA, Anna; FERNÁNDEZ, Mariano; GARCÍA, Javier (2006): "Medios sin ánimo de lucro en la regulación del audiovisual. El caso de España: del vacío legal al espacio marginal". Comunicació presentada al I Congreso Nacional de Pensamiento Crítico, Comunicación y Cultura, organitzat per ULEPICC. Sevilla, 17 de novembre de 2006.

DOLÇ, Mavi; SANCHIS, Vicent; DEÓ, Francesc Josep (1985): *Les ràdios lliures: una pràctica alternativa*. Barcelona: Edicions Terra Verda.

LÓPEZ, Francisco; MAYUGO, Carme (2004): *Un tercer sector audiovisual para la diversidad cultural* [En línia]. Bellaterra: Institut de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona (InCom-UAB).
www.webcitation.org/5yJ9r6vxZ [Consulta: 20 d'octubre de 2010].

MARTÍNEZ, Marcelo, ed. (2005): *O terceiro setor e o audiovisual / El tercer sector y el audiovisual*. I Foro da Cidadanía e da Comunicação. Santiago de Compostela: Unidixital.

MAYUGO, Carme (2005): "Algunes raons del tercer sector audiovisual". *A prop! Comunicació. Revisa de comunicació de proximitat* [Barcelona]. Setembre de 2005, pàg. 3.

MAYUGO, Carme (2006): “El ‘tercer sector audiovisual’ irrumpe en la agenda política española”. *Pueblos. Revista de Información y Debate* [Madrid]. Núm. 20, pàg. 21.

PRADO, Emili (1981): “El movimiento por la libertad de emisión en España”, a BASSETS, Lluís, ed.: *De las ondas rojas a las radios libres*. Barcelona: Gustavo Gili. Pàgs. 237–255.

PRADO, Emili (1985): “Televisión comunitaria en Catalunya”. *Tèlos* [Madrid]. Núm. 2, abril–juny, pàgs. 53–58.

PRADO, Emili; MORAGAS I SPÀ, Miquel de (1991): *Televisiones locales. Tipología y aportaciones de la experiencia catalana*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya/Diputació de Barcelona.

PRADO, Emili; MORAGAS I SPÀ, Miquel de (2002): “La televisió local a Catalunya. De les experiències comunitàries a les estratègies de proximitat”. *Quaderns del CAC* [Barcelona]. Número extraordinari.

VILLAGRASA, Fèlix (2006): *Una història de Ràdio PICA. 25 anys a contrapèl*. Barcelona: Llibres de l'Índex.